

УДК 159.922.76-056.26/34:159.922.72

Коць Михайло

кандидат психологічних наук, доцент, доцент
кафедри педагогічної та вікової психології
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки
<http://orcid.org/0000-0002-5607-0564>

Давидюк Карина

здобувач першого(бакалаврського) ступеня
факультету психології та соціології
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки
DOI https://doi.org/10.35619/prap_rv.vi14.159

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ З ВАДАМИ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ

***Анотація.** У статті здійснено теоретичний аналіз та емпіричне дослідження соціального інтелекту дітей підліткового віку з вадами психофізичного розвитку. Соціальний інтелект вважається важливим процесом життєдіяльності людини, визначає розуміння і пізнання особистістю своїх та вчинків інших і діяльності в цілому. Саме соціальний інтелект дає змогу людині прогнозувати міжособистісні стосунки. У осіб з високорозвиненим соціальним інтелектом рівень стресостійкості та психологічної витривалості є значно вищим, тому їм легше приймати самостійні рішення в будь – яких ситуаціях, не боячись зазнати поразки. Рівень розвитку соціального інтелекту впливає на ефективність різноманітних систем та взаємозв'язків між людьми. Особливо актуальним це питання є для дітей з вадами психофізичного розвитку. Важливо зрозуміти – у чому полягають особливості їхнього соціального інтелекту з метою більш ефективної адаптації та соціалізації у суспільстві.*

Кількісний і якісний аналіз результатів емпіричного дослідження соціального інтелекту дітей підліткового віку з психофізичними вадами розвитку показав, що у 77% показник соціального інтелекту нижче середнього рівня. У 3% показник соціального інтелекту низький, ще у 3% показник сягає середнього рівня та у 19% – вище середнього показника. Високого рівня інтелекту у діагностованих не виявлено.

Перспективами подальших розвідок вважаємо розширення засобів діагностики та апробації корекційних програм розвитку соціального інтелекту дітей з вадами психофізичного розвитку.

Ключові слова: соціальний інтелект, підлітковий вік, вади психофізичного розвитку.

Постановка проблеми. Проблема розвитку соціального інтелекту є недостатньо вивченою у психології. Соціальний інтелект вважається важливим процесом життєдіяльності людини, визначає розуміння і пізнання особистістю своїх та вчинків інших і діяльності в цілому. Саме соціальний інтелект дає змогу людині прогнозувати міжособистісні стосунки. У осіб з високорозвиненим соціальним інтелектом рівень стресостійкості та психологічної витривалості є значно вищим, тому їм легше приймати самостійні рішення в будь – яких ситуаціях, не боячись зазнати поразки. Рівень розвитку соціального інтелекту впливає на ефективність різноманітних систем та взаємозв'язків між людьми. Особливо актуальним це питання є для дітей з вадами психофізичного розвитку. Важливо зрозуміти – у чому полягають особливості їхнього соціального інтелекту з метою більш ефективної адаптації та соціалізації у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. В останні десятиліття спостерігається відродження інтересу до визначення соціального інтелекту. Поштовхом до цього стала поява близького за змістом поняття – емоційного інтелекту. Як указує Івашкевич (2018), часто поняття «соціальний інтелект» обмежується когнітивними процесами, але об'єктом пізнання в даному випадку є поведінка, яка пов'язана з вольовою та емоційною сферами. Також дослідник зазначає,

що соціальний інтелект людини являє собою психологічний інструмент за допомогою якого відбувається забезпечення людиною власної ефективної життєдіяльності. Позиція і активність індивіда, виявляється в тому, що індивід може без безпосереднього погодження з представниками свого соціуму створювати свою систему способів взаємодії з іншими людьми. Соціальний інтелект дозволяє глибоко зрозуміти іншу людину (Е. Івашкевич, 2018).

Соціальний інтелект, на думку Ковальової (2015), це комплекс спеціальних пізнавальних здібностей людини, які пов'язані з емоційними та вольовими процесами, які забезпечують сприйняття, розуміння, прогнозування поведінки та управління нею у міжсуб'єктних відносинах та особистісними якостями. Саме соціальний інтелект створює сприятливі передумови для самоактуалізації, саморозкриття й самореалізації особистості. Особливу роль він знаходить там, де індивід взаємодіє з іншими людьми або діє стосовно до них (Фатихова, Харисова, 2010).

Соціальний інтелект, представляючи собою когнітивну складову комунікативних здібностей особистості, забезпечує самопізнання, саморозвиток та самонавчання, вміння прогнозувати та планувати розвиток міжособистісних подій, і являє собою чітку, узгоджену групу ментальних здібностей, що визначають успішність соціальної адаптації (Мельник, 2010, с. 66–68.)

Також Мельник (2013), досліджуючи віковий аспект соціального інтелекту дітей різного шкільного віку, вказує, що невід'ємними складовими соціального інтелекту доцільно розглядати емоційний, когнітивний та поведінковий компоненти. Кожен з цих компонентів відповідає за налагодження стосунків з оточуючими і має своє чітке призначення побудови схеми результативного спілкування. Важливою є і роль умов соціалізації в розвиненні соціального інтелекту особистості (Харченко, 2016). Дослідницею підкреслюється, що соціальний інтелект суб'єкта розвивається в межах певного соціокультурного простору, в якому існують норми соціальної взаємодії та поведінки. У структурі індивідуального соціального інтелекту є певний репертуар стереотипних способів, прийомів та засобів, які дозволяють установлювати контакт з іншими людьми та здійснювати оптимальну взаємодію і мають засвоюватися у процесі соціалізації. Також, на думку вченої, при вивченні здібностей соціального інтелекту у дітей з розладами інтелекту стало зрозуміло, що сприйняття емоційного стану людини, особливостей її невербальної поведінки доступно їм вже в молодшому шкільному віці. В загальному діти з розумовою відсталістю показують низький рівень розвитку здатності розпізнавати емоції або рівень нижче середнього (зазвичай, діти з легким ступенем розумової відсталості). Також існує недостатність усвідомлення ними емоцій інших людей та власних (Харченко, 2017, с.184–188).

У підлітковому віці діти з розладами інтелекту здатні розрізняти базові емоції за виразом очей, проте у них несформовані вміння адекватно розпізнавати наміри партнера, навички спілкування і правильно будувати лінію поведінки. У дітей з розладами мови спостерігається несформованість форм комунікації, зниження потреби у спілкуванні, невміння орієнтуватися в ситуації спілкування. Розлади або недорозвинення мови компенсуються розвитком спілкування на жестах (Фатихова, Харисова, 2010). Діти із затримкою психічного розвитку в цілому адекватно співвідносять портретні картинки з емоційними станами персонажів, зображених на сюжетних картинках, та їм складно зрозуміти емоції за виразом обличчя персонажів картин. Загалом діти із ЗПР показують середній рівень розвитку або рівень нижче середнього здатності розпізнавати емоційні стани людей.

Підлітковий вік можна вважати сенситивним для формування соціально-перцептивних навичок в осіб з розумовою відсталістю. Необхідним є створення спеціальних умов для формування навичок міжособистісного спілкування у дітей з вадами розвитку, умінь застосовувати певну стратегію поведінки в процесі взаємодії в залежності від сформованої соціальної ситуації, розширюючи власний експресивний репертуар. Провідним щодо розвитку здібностей соціального інтелекту є інтенсивна взаємодія зі значущими дорослими у формі особистісно-неситуативного спілкування.

Мета дослідження. Вивчення соціального інтелекту у підлітків з психофізичними вадами розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження проводилось на базі Луцького навчально-реабілітаційного центру. Вибірку склали 39 учнів 8-х, 9-х та 11-х класів.

У дослідженні було використано тест «Соціальний інтелект» (Гілфорда). Автор методики розглядав соціальний інтелект як систему інтелектуальних здібностей, не залежних від чинника загального інтелекту і зв'язаних, перш за все, з пізнанням поведінкової інформації.

За субтестом №1 «Історії із завершенням» емпірично визначено, що низький рівень здібностей не виявлено у 25% досліджуваних виявлено здібності нижче середнього показника. Це свідчить про те, що в учнів є певне розуміння зв'язку між поведінкою і його наслідками. Досліджувані, які віднесені до цієї вибірки мають схильність до здійснення помилок (у тому числі і схильність до протиправних дій), потрапляння у конфліктні та небезпечні ситуації. Причиною цього є невірне уявлення про результати своїх вчинків та вчинків оточуючих. Виникає необхідність оптимізації орієнтування у загальноприйнятих нормах і правилах поведінки. У 15% визначено здібності вище середнього рівня. Такі особи можуть інколи передбачати наслідки поведінки. Вони часто передбачають подальші вчинки людей. Лише 5% учнів продемонстрували високі здібності. Особи, які мають високі оцінки за результати проведення субтесту, характеризуються уміннями передбачати наслідки поведінки. Досліджувані Вони схильні прогнозувати вчинки інших, застосовуючи аналіз спілкування у сімейному, діловому, та дружньому середовищі. Разом з тим їхні прогнози можуть бути неточними, якщо вони будуть мати справу із людьми, які поведуться нестандартно та нетипово. Успішне виконання завдань субтесту передбачає розуміння невербальних реакцій учасників взаємостосунків, норм та правил, що регулюють поведінку.

За субтестом №2 «Групи експресії» (рис. 1) високих та вище середніх здібностей не виявлено. Це означає, що досліджувані не готові об'єктивно оцінити стани, почуття, наміри людей за їхніми невербальними проявами, мімікою, позами, жестами. Такі досліджувані, у першу чергу, надають велике значення невербальним засобам спілкування, звертають увагу на прояви невербальних реакцій учасників взаємодії. Надто чутливе сприйняття невербальної експресії може істотно підсилювати здатність розуміти інших.

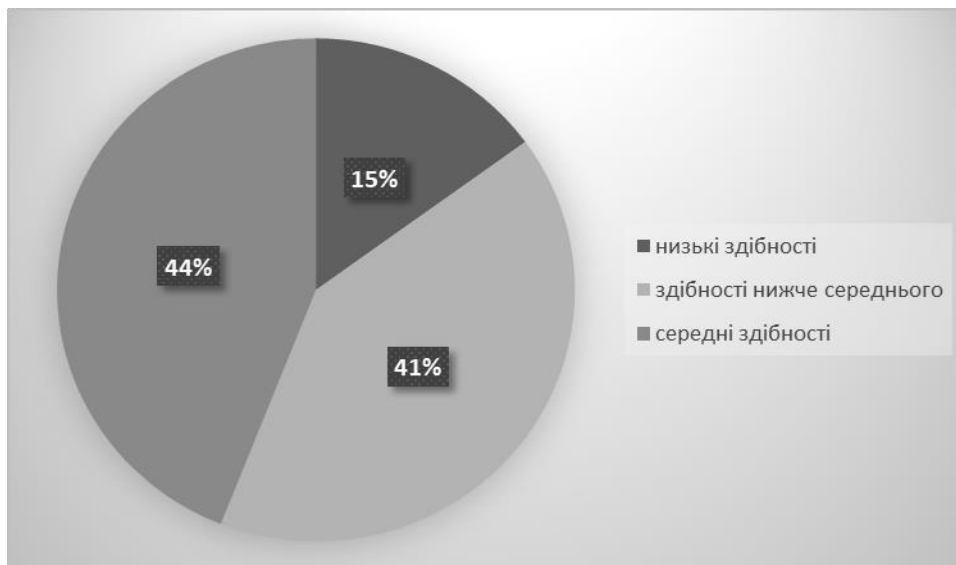

Рис. 1. Результати дослідження соціального інтелекту учнів (субтест 2 «Групи експресії»)

Також виявлено, що у 15% реципієнтів низький рівень здібностей. Це може свідчити про недостатній рівень володіння мовою рухів тіла, поглядів і жестів. Спілкуючись, такі досліджувані схильні орієнтуватися на вербальний зміст повідомлень. При цьому можуть помилятися у самому сенсі слів співрозмовника. Причиною цього є неправильно враховані невербальні реакції, що їх супроводжують. У 41% опитуваних здібності нижче середнього рівня, тобто у них, як правило, недостатній рівень насиченості Я-образа, більшою мірою проявляється нездатність до глибокої рефлексії та неточного розуміння того, як власний емоційний стан сприймається іншими учасниками спілкування. У більшій частині досліджуваних (44%) виявлено середні здібності. Такі

особи мають достатній рівень емоційної стабільності, більшою мірою відверті у спілкуванні, також їм притаманна чутливість до емоційних станів інших.

Субтест №3 «Вербальна експресія» показав, що у 13 % респондентів низький рівень здібностей, Це вказує на недостатнє розуміння різних сенсів, словесних повідомлень, враховуючи специфіку стосунків людей та контекст ситуації спілкування. Досліджувані можуть помилятися, інтерпретуючи слова співрозмовника. У 18% опитуваних виявлено здібності нижче середнього рівня, такі особи лише трохи здатні розуміти контекст ситуації, говорять не завжди відповідно ситуації та можуть помилятися в розумінні слів. У 69% діагностованих виявлено середній рівень здібностей. Це може свідчити про непоганий рівень насиченості Я-образу, розуміння різних проявів взаємостосунків. Це допомагає їм швидко та адекватно розуміти прояви мовних експресій у контексті певної ситуації та конкретних взаємостосунків.

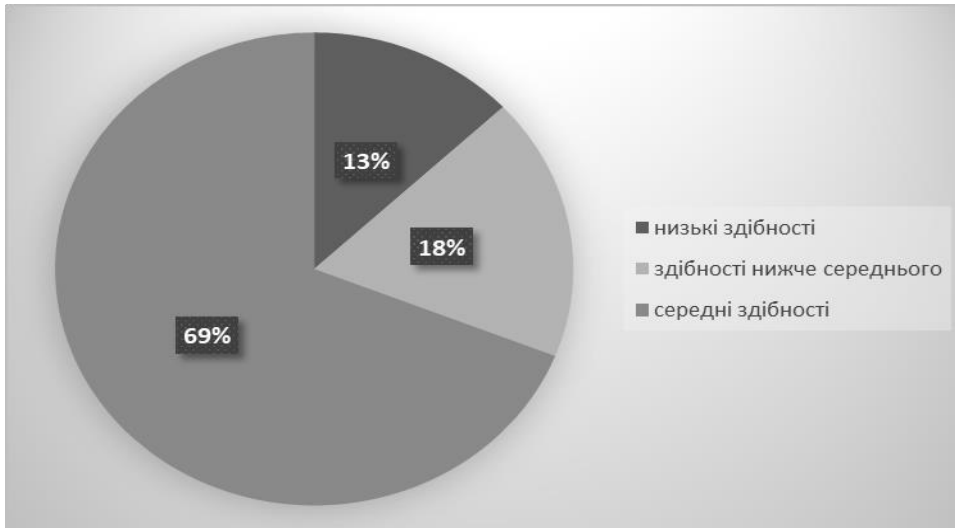

Рис. 2. Результати дослідження соціального інтелекту учнів (Субтест 3 «Вербальна експресія»)

По субтесту №4 «Історії з доповненням» (рис. 3) видно, що лише у 3% низькі здібності. Особи з низькими оцінками по субтесту зазнають труднощі в аналізі ситуацій міжособової взаємодії і, як наслідок, погано адаптуються до різного роду взаємин між людьми (сімейним, діловим, дружнім і іншим). У 77% опитуваних здібності нижче середнього рівня. Середній рівень здібностей виявлено у 20%. Вони мають хорошу здатність аналізувати складні ситуації взаємодії людей, часто розуміють логіку їх розвитку, відчувають зміну сенсу ситуації при включенні в комунікацію різних учасників.

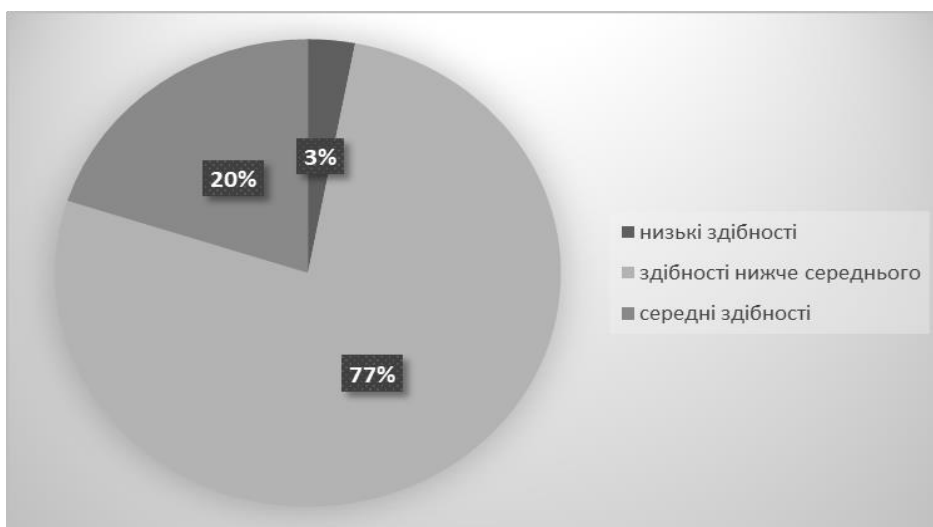

Рис.3. Результати дослідження соціального інтелекту учнів (субтест 4 «Історії з доповненням»)

Емпірично визначено, що у 77% композитна оцінка соціального інтелекту нижча середнього рівень (рис. 4). У 3% показник низького соціального інтелекту, ще у 3% показник сягає середнього рівня та у 19% – вище середнього показника. Досліджувані, маючи високий рівень соціального інтелекту, здатні розуміти особливості невербального спілкування, правильно оцінювати людей, прогнозувати їхні реакції на особливості перебігу взаємостосунків та успішно адаптуватись до соціальної ситуації. Вони успішно налагоджують комунікацію, ідуть на контакт, відверті, тактовні, доброзичливі і щирі, проявляють тенденції до психологічної близькості в спілкуванні. Існує взаємозв'язок між високим рівнем соціального інтелекту та інтересом до соціальних проблем. А наявна потреба чинити вплив на інших поєднується з розвиненими організаторськими здібностями. Маючи розвинений соціальний інтелект, такі досліджувані схильні до самопізнання та рефлексії. Розвинутий соціальний інтелект, порівняно із загальним інтелектом, більшою мірою забезпечує успішну адаптацію до освітнього середовища, сприяє налагодженню оптимального психологічного клімату.

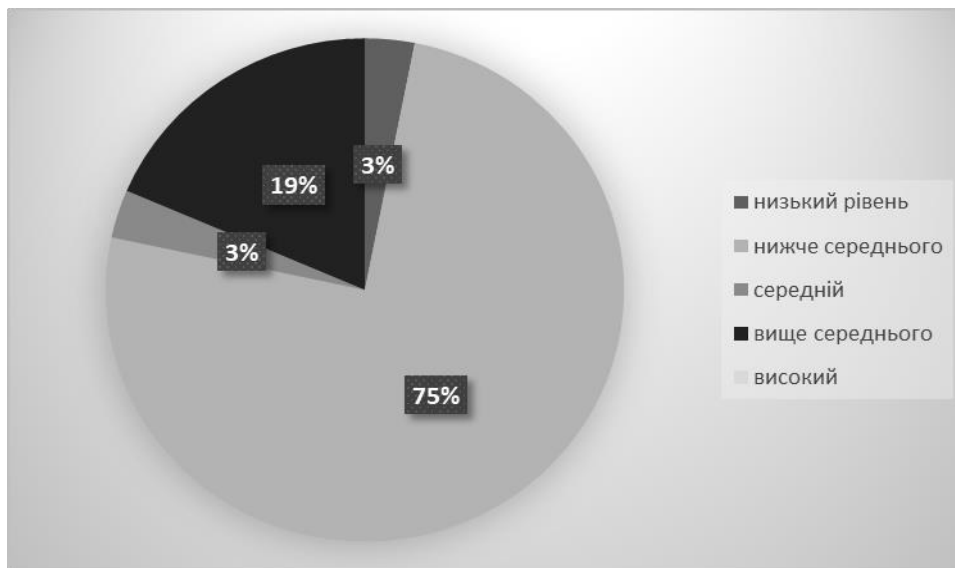

Рис. 4. Результати дослідження соціального інтелекту учнів (композитна оцінка)

Досліджувані, маючи низький рівень соціального інтелекту, зазнають труднощі під час розуміння і прогнозування поведінки людей. Усе це може ускладнювати взаємостосунки та соціальну адаптацію. Разом з тим низькі показники соціального інтелекту можуть бути компенсовані низкою психологічних характеристик (розвинута емпатія, стиль спілкування, комунікативні навички тощо).

Висновки і перспективи подальших розвідок. Доведено, що соціальний інтелект є системою інтелектуальних здібностей, які визначають адекватність розуміння поведінки людей. Виконуючи регулюючу функцію під час взаємодії, соціальний інтелект, сприяє ефективному перебігу соціальної адаптації підлітків з вадами психофізичного розвитку. Емоційний, когнітивний та поведінковий компоненти соціального компоненту забезпечують результативність спілкування та налагодження міжособистісних стосунків. Кількісний і якісний аналіз результатів емпіричного дослідження соціального інтелекту дітей підліткового віку з психофізичними вадами розвитку показав, що у більшості (77%) наших респондентів показник соціального інтелекту нижче середнього рівня.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Івашкевич, Е. З. (2018). *Психологія соціального інтелекту педагога*. (Дис. д-ра психол. наук). Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, Київ.
- Ковальова, О. А. (2015). Проблема визначення поняття «соціальний інтелект» у психологічній науці. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*, 10(41), 10-14.
- Мельник, А. А. (2013). Віковий аспект вивчення соціального інтелекту дітей різного шкільного віку. *Вісник Харківського національного університету*, 1065, 144-148.

- Мельник, А. А. (2010). Соціальний інтелект як багатокomпонентна структура. *Вектори психології: Матеріали міжнародної молодіжної науково-практичної конференції*. Харків: ООО «Ріф».
- Фатихова, Л. Ф., & Харисова, А. А. (2010). *Практикум по психодиагностике социального интеллекта детей дошкольного и младшего школьного возраста*. Уфа: Уфимский филиал ГОУ ВПО МГГУ им. М. А. Шолохова.
- Харченко, С. В. (2017). Розвиток соціального інтелекту як ресурс психологічної реабілітації дітей з вадами розвитку. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки фахівців в умовах сучасного освітнього простору: Матеріали III науково-практичної інтернет-конференції*. Харків: ХДАФК.
- Харченко, С. В. (2016). Роль умов соціалізації в розвиненні соціального інтелекту особистості. *Право і безпека*, 2 (61), 146-151.

REFERENCES

- Ivashkevych, E. Z. (2018). *Psykhologhiia sotsialnoho intelektu pedahoha [Psychology of the teacher's social intelligence]*. (Dys. d-ra psykol. nauk). Instytut psykhologhii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy, Kyiv. [in Ukrainian].
- Kovalova, O. A. (2015). Problema vyznachennia poniattia «sotsialnyi intelekt» u psykhologhichnii nauksi [The problem of defining the concept of "social intelligence" in psychological science]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*, 10(41), 10-14. [in Ukrainian].
- Melnyk, A. A. (2013). Vikovy aspekt vyvchennia sotsialnoho intelektu ditei riznoho shkilnoho viku [Age aspect of studying social intelligence of children of different school age]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu*, 1065, 144-148. [in Ukrainian].
- Melnyk, A. A. (2010). Sotsialnyi intelekt yak bahatokomponentna struktura [Social intelligence as a multicomponent structure]. *Vektory psykhologhii: Materialy mizhnarodnoi molodizhnoi naukovopraktychnoi konferentsii*. Kharkiv: ООО «Ріф». [in Ukrainian].
- Fatykhova, L. F., & Kharysova, A. A. (2010). *Praktykum po psykhodyahnostyke sotsyalnoho yntellekta detei doskolnoho y mladshoho shkolnoho vozrasta [Workshop on psychodiagnostics of social intelligence of children of preschool and primary school age]*. Ufa: Ufymyskiy fylyal HOU VPO MHHU ym. M. A. Sholokhova. [in Russian].
- Kharchenko, S. V. (2017). Rozvytok sotsialnoho intelektu yak resurs psykhologhichnoi rehabilitatsii ditei z vadamy rozvytku [Development of social intelligence as a resource for psychological rehabilitation of children with developmental disabilities]. *Aktualni pytannia teorii ta praktyky psykhologo-pedahohichnoi pidhotovky fakhivtsiv v umovakh suchasnoho osvitnoho prostoru: Materialy III Naukovopraktychnoi internet-konferentsii*. Kharkiv: KhDAFK. [in Ukrainian].
- Kharchenko, S. V. (2016). Rol umov sotsializatsii v rozvynenni sotsialnoho intelektu osobystosti [The role of socialization conditions in the development of social intelligence of the individual]. *Pravo i bezpeka*, 2(61), 146-151. [in Ukrainian].

SOCIAL INTELLIGENCE PECULIARITIES OF ADOLESCENTS WITH DISABILITIES OF PSYCHOPHYSICAL DEVELOPMENT

Mykhailo Kots

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor Associate
Professor of the Pedagogical and Developmental Psychology
Department Lesia Ukrainka Eastern European National University
<http://orcid.org/0000-0002-5607-0564>

Karyna Davydiuk

a 4th-year student of the Faculty of Psychology and Sociology Lesia
Ukrainka Eastern European National University
DOI https://doi.org/10.35619/prap_rv.vi14.159

Abstract. *Theoretical analysis and empirical study of the social intelligence of adolescents with disabilities of psychophysical development are carried out in the article. Social intelligence is considered an important process of human life, defines the understanding and cognition of one's personality and actions of others and activities in general. It is social intelligence that enables a person to predict interpersonal relationships. People with high social intelligence have a much higher level of stress and psychological endurance, so it is easier for them to make independent decisions in any situation without fear of being defeated. The level of social intelligence development influences the effectiveness of various systems and interconnections between people. This issue is especially relevant for children with disabilities. It is important to understand what their social intelligence peculiarities are for more effective adaptation and social engagement in society.*

The goal of research: to study the social intelligence of adolescents with disabilities of psychophysical development.

The study was conducted at the Lutsk Training and Rehabilitation Center. The sample consisted of 39 students of 8th, 9th and 11th grades. The Social Intelligence test (J. Guilford) was used in the study.

A quantitative and qualitative analysis of the empirical study results of the social intelligence of adolescents with psychophysical development disabilities showed that the index of social intelligence is below average among 77%. A low index of social intelligence is among 3%, an average one among another 3%, and higher than the average among 19%. High levels of intelligence have not been detected among those diagnosed.

Prospects for further research include developing the diagnosis and testing means of correctional programs for the social intelligence development of children with psychophysical development disabilities.

Key words: *social intelligence, adolescents, disabilities of psychophysical development.*

Стаття надійшла до редакції 06.02.2020 р.